

ALEIDA ASSMANN

Az emlékezet átalakító ereje*

Tanulmányom címe kettős értelmű. Egyszerre irányul az egyéneket, társadalmakat, államokat formáló emlékezet erejére, és vet számot a külső tényezőkkel, melyeknek hatására maga az emlékezet alakult át az évek során. Ezt a kettős működést követem nyomon, különböző területeken és kontextusokban. A kulturális fordulat vizsgálatával kezdem, amely új emlékezet-diskurzus létrejöttét tette lehetővé, majd számba veszem az emlékezetet alakító külső és belső tényezőket, s végül behatóbban vizsgálom a váltást azok közt a régebbi és újabb emlékezőpolitikák között, melyek szociális és politikai változások idején az emlékezet átalakító erejéből táplálkoznak.

A modern felfogástól az emlékezés modelljéig

Az emlékezés átalakító erejének gondolata viszonylag új keletű: csak az utóbbi harmincegynéhány évben jött létre. A gondolkodásmódban bekövetkezett változás ténye akkor vált világossá, amikor az 1990-es évek német diskurzusában felbukkant az „Erinnerungskultur” (emlékezetkultúra) fogalma, hogy rövid idő alatt mind a hivatalos, mind a nyilvános közbeszéd közhelyes paneljévé váljon. Tápláltuk a magasztos reményt, hogy az emlékezés előmozdítója lehet gondolkodásmódok, elmék, szokások s talán egész társadalmak és államok megváltoztatásának abbéli küzdelmükben, hogy leszámoljanak erőszakos történelmük traumájával. Sokan vélik ma úgy, hogy az erőszak traumája az eltérő emlékezőstratégiák és múltképek összevetése révén igenis feldolgozható. Az emlékezet transzformatív erejét ma világszerte hívják segítségül az erőszak ártalmas gyúanyagának semlegesítéséhez. Erre gyakran közvetlenül az autokratikus állami erőszakot és népiirtásokat követő időszakokban került sor (a holokauszt, a latin-amerikai diktatúrák, a dél-afrikai apartheid vagy a balkáni háború), de néha olyankor is, amikor a korábbi népiirtások és emberiségellenes bűnök (mint például az európai gyarmatosítás és rabszolgatartás) máig tartó hatásaira keresnek megoldást.

De vajon valóban hihetünk ebben a feltevésben? Mitől lettünk ilyen optimisták? Tényleg megalapozott a reménykedésünk, vagy netán illúzió áldozatai vagyunk?

* Ez az írás a *Loci Memoriae Hungaricae – A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti alapjai* c., 2011. november 14–16-án Debrecenben rendezett konferencia plenáris előadásának szerkesztett, magyarra fordított szövege. A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Hadd kezdjem egy olyan tudóstól származó észrevétellel, aki láthatóan nem osztja a fenti nézetet. Tavaly megjelent könyvében ellenvéleményét hangoztatta a történész Christian Meier, aki az emlékezéssel szemben inkább a felejtés transzformatív ereje mellett érvel. Úgy véli, a felejtésben rejlik a valódi erő az ártalmas múlt feldolgozásához és egy új történelmi fejezet megnyitásához.¹

Meier történészként azt állítja, hogy a felejtés ősrégi stratégiája bizonyítottan képes semlegesíteni az egymásnak feszülő emlékezetekben rejlő gyűlékony anyagot. Példái között nem csupán időben tőlünk távol esők szerepelnek, mint amilyen a görög poliszok kora a peloponnészoszi háború után vagy az 1648-as polgárháborút követő münster-osnabrücker békekötés, melynek egyik kitétele így szól: „perpetua oblivio et amnestia”.² Ez az általános amnesztiával együtt járó gyakorlat, mely úgy kívánja helyreállítani a társadalmi integrációt, hogy véget vet a felek gyűlölködésnek, korántsem a múlté. Politikai megoldásként még 1945 után is széles körben elfogadott volt, noha a nürnbergi nemzetközi bíróság valóban azáltal szolgáltatott átmenetileg igazságot, hogy a vezető náci funkcionáriusokat az „emberiség ellen elkövetett bűn” újonnan bevezetett kategóriájának nevében vontta felelősségre. Ez természetesen inkább a megtisztulást segítette elő, mintsem a múltra való emlékezést. És mégis: a háború után Németország nyilvánosságát és a hivatalos diplomácia működését jobbra továbbra is az „egyezményes hallgatásnak” nevezett stratégia jellemezte.³ A kifejezést Hermann Lübbe használta 1983-ban, amikor hangot adott véleményének, miszerint a hallgatás stratégiáját a háború utáni Németországban (a szövetségesek támogatását is élvezve) szükségképpen, pragmatikus okokból alkalmazták, hogy előmozdítsák az állam gazdasági és politikai rekonstrukcióját, valamint a társadalom újraintegrálását. A múltfeledés politikája jellemezte a hidegháborús Európa politikai stratégiáját is: sok mindent kellett elfelejteni, hogy megszilárdulhasson a kommunista blokk elleni új, nyugati katonai szövetség.⁴ Példaként idézem Winston Churchill 1946-os, zürichi beszédének sorait, amelyben az „elszámoltatás folyamatának” berekesztésére szólít fel, a következőket hangoztatva:

„Hátat kell fordítanunk a múlt borzalmainak, s a jövő felé kell fordítanunk tekintetünket. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy az előttünk álló években is ma-

¹ Christian MEIER, *Das Gebot zu vergessen und die Unabweisbarkeit des Erinnerns: Vom öffentlichen Umgang mit schlimmer Vergangenheit*, München, Beck, 2010.

² A békeszerződés (Instrumentum Pacis Osnabrugensis, 1648. október 24.) a következő cikkelyt tartalmazza: „A felek biztosítják egymásnak a kölcsönös felejtést és amnesztiát minden erőszakos cselekedet vonatkozásában, bárhol, bármikor következtek is be, a háború elejétől fogva.” Arno BUSCHMANN, *Kaiser und Reich: Verfassungsgeschichte des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation vom Beginn des 12. Jahrhunderts bis zum Jahre 1806 in Dokumenten*, Baden-Baden, 1994, 17.

³ A kifejezést („kollektives Beschweigen”) visszamenőleg Hermann Lübbe használta 1983-ban. Lásd Aleida ASSMANN, Ute FREVERT, *Geschichtsvergessenheit, Geschichtsversessenheit: Vom Umgang mit deutschen Vergangenheiten nach 1945*, Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1999, 76–78.

⁴ Lásd Tony JUDT, *Postwar: A History of Europe Since 1945*, Harmondsworth, Penguin, 2005.

gunkkal hurcoljuk a múlt gyűlölködéseiből és bosszúiból származó sérelmeket. Ha meg akarjuk menteni Európát a végtelen nyomorúságtól, sőt, a végső pusztulástól, az európai családon belül muszáj lesz végrehajtanunk a hit és a jó szándék aktusait, de a felejtés aktusára is szükségünk lesz, hogy megvédjük magunkat a múlt minden bűnétől és tévedésétől.”⁵

Az 1940–60-as évek kulturális klímája kedvezett a felejtés politikájának, amely az általános vélekedés szerint módot kínált a múlt megosztó, negatív érzelmeinek eloszlására. Mivel az emlékezés folyamata felszínre hozza, elnyújtja és újra lángra lobbantja a neheztelést és a gyűlölködést, úgy vélték, a felejtés hatékonyabb lehet az erőszakos múlttal való szembenézésben és az új jövőkép kialakításában.

A felejtést ugyanakkor alapvetően két irányból szemlélhetjük: tekinthetjük pozitív erőnek, amely segít a zaklatott múlt magunk mögött hagyásában, egy jobb jövő megteremtésében, de tekinthetjük a felejtést úgy is, mint az elnyomás egy formáját és az erőszak folytatását. Az, hogy az emlékezésben vagy a felejtésben találjuk-e meg az átalakító erőt, nagymértékben függ a tágabb kulturális kontextustól és az idők során változó értékrendszerektől. A felejtéstől az emlékezés irányába történő elmozdulást én úgy nevezem, hogy ekkor tértünk át a *modern* felfogásról a *moralista* nézőpontra. A modernség jövőbe és fejlődésbe vetett hite az időbeli törések pozitív felfogásán nyugszik, mely szerint e törések lehetőséget teremtenek a múlt hátrahagyására. A moralizáló avagy terápiás nézőpont szerint azonban előbb újra kapcsolatba kell lépni a múlttal, hogy képesek legyünk feldolgozni és magunk mögött hagyni azt. Az elmúlt három évtizedben komolyan megingott a jövő természetes regeneráló erejébe vetett bizalom, amely a modernség e központi értékeként a kelet- és nyugat-európai országokra egyaránt jellemző volt. Helyette az erőszakkal teli múltak máig tartó hatásával való szembenézés került újra gondolkodásunk, érzelmeink és cselekvéseink középpontjába, nemcsak Európában, de szerte a világon. Erre a fordulatra gondolok, amikor a „modern modell” és az „emlékezet-modell” közti váltásról beszélek.

A változás belső és külső tényezői

Az emlékezés transzformatív erejét számos külső és belső tényező erősítheti. Kezdjük az előbbiekkal. Történelmi beágyazottság nélkül a személyes emlékezet veszít értékéből, korlátolt és szűk látókörű marad; épp ezért olyan fontos átalakító tényező a *történelmi archívumok és levéltárak* nyilvánossága. Ha e források hozzáférhetővé válnak és részt vesznek a nyilvános diskurzusban, az döntő hatással lehet a nemzeti emlékezetre. A hidegháború után megnyitott kelet-európai archívumok például jelentős mértékben változtattak az akkor érvényben lévő nemzeti emlékezet-térképeken. A holokauszt

⁵ *The Sinews of Peace: Post-War Speeches by Winston S. Churchill*, ed. Randolph S. CHURCHILL, London 1948, 200. (Köszönöm Marco Durantinak, hogy felhívta a figyelmem erre a beszédre.)

emlékezetének mind összetettebb és kiterjedtebb megértése több nemzetet saját, biztos alapokon nyugvó, pozitív nemzeti énképének újrarendelésére készítetett. A nemrégiben napvilágot látott Vichy-dokumentumok, illetve a kelet-németországi antiszemitizmus története felszámolják a tisztán náci-ellenes, ellenálló Franciaországról vagy NDK-ról alkotott nemzeti énképet; ahogyan a Waldheim körüli botrány vagy a Jedwabne-pogromról megjelent könyv fényében Ausztria és Lengyelország sem ragaszkodhatott tovább a kizárólagos áldozatszerep fenntartásához, sőt, még a látszólag semleges Svájcnak is szembe kellett néznie saját „emlékezhelyeivel”, azaz bankjaival és háttáraival. Miközben az emberiségellenes bűnökben való kollaborációt vagy az e bűnök iránti közönyösséget bizonyító újonnan előkerülő dokumentumok heves vitákat váltottak ki, az uralkodó nemzeti narratívák egyszerű és világos szerkezete kényszerűen összetettebbé és több tényezőt befogadóvá vált. Amíg az archívumok zárva vannak, a politikai hatalom ellenőrzést gyakorol az emlékezet és a nemzeti önkép fölött.

Szintén külső tényező a *média* hatása. A könyvek vagy a filmek – amennyiben radikálisak, merészek vagy jól időzítettek – nyilvános vitákat gerjeszhetnek, és megváltoztathatják a társadalmi párbeszéd klímáját. A német emlékezetre gyakorolt erőteljes médiahatás kiváló példája lehet az 1979-ben a német televízióban vetített *Holokauszt* című amerikai sorozat. Általános vélekedés szerint ez a sorozat képes volt arra, amiben a közoktatás mindaddig kudarcot vallott: a társadalom széles rétegeiben nyitotta meg a korábban elzárt érzelmi szelepeket, lehetővé téve számukra, hogy együtt érezzenek a zsidó áldozatokkal. Miközben számos kritikus állítása szerint ez a sorozat mindössze az amerikai tömegmédiában banális terméke, egyes történészek, mint például Saul Friedlander, vagy a szociológus Nathan Sznajder és Daniel Levy inkább a televíziós esemény átalakító erejét hangsúlyozzák. Egyszer alkalmam volt beszélgetni valakivel, akinek a szülei gyermekkorában megtiltották, hogy nézze a sorozatot, ami, természetesen csak tovább szította benne az érdeklődést a téma iránt.

Mindez az emlékezet átalakító erejének harmadik, kimagasló fontosságú tényezőjéhez vezet, s ezzel a külső tényezőkről rátérünk a belső hatásaira. Az emlékezet nem pusztán a médiában, az archívumokban és az emlékművekben él, de testet öltött emlékezetként is, amelyet az egymással szinkronikus kapcsolatban létező *nemzedékek* adnak át egymásnak három vagy akár négy generáción keresztül. A területet tanulmányozó szociológusok szerint minden generációt alakítanak azok a meghatározó tapasztalatok, amelyek hatással vannak érzelmeikre és gondolkodásmódjukra. Értékek, viszonyulások, lojalitások és a vállukra nehezedező múlt sajátos súlya befolyásolja tudatukat, elképzeléseiket és érzelmeiket. Ez a generációs emlékezet nem egyszerűen nemzedékről nemzedékre száll, de időről időre a fiatalabbak tagadásának és kérdéseinek kereszt-tüzében formálódik. Így a generációs emlékek a társadalmi párbeszéd állandó konfliktus- és vitaforrásai.

A nemzedéki dinamika meghatározó tényezője az emlékezet alakulásának. A nyugati kultúrákban megszokott és normatív minta a gyermekek lázadása a szülői hegemónia ellen. Az ifjú tiltakozóktól el is várják, hogy eltérjenek az uralkodó hagyomá-

nyoktól és értékektől, sőt, hogy lázadjanak ellenük. Németországban ezt a nemzedéki feszültséget, amely szerves részévé vált a nyugati kultúra dinamikájának, csak tovább fokozta a 68-as nemzedék tagjainak az a vágya, hogy szakítsanak szüleik csendes és folytonosnak tekinthető náci-szimpátiájával. Lázadásuk erőszakos kulturális szakítás volt a beszennyezett múlt örökségével. A szociológus Rainer Mario Lepsius ezt a múlttal való szakítási igényt és újrakezdési vágyat nevezte „externalizációnak”. Húsz évvel később, az addigra apákká és anyákká vált hatvannyolcasok már másképp gondolkodtak minderről, amit Lepsius már az „internalizáció” fogalmával ír le. Visszafordultak a családi kapcsolatok felé, és a nemzeti múlt feldolgozásához jóval empatikusabban és önkritikusabban álltak hozzá, miközben képesek voltak reflektálni saját helyükre is a nemzedékek láncolatában.

A nemzeti emlékezet szemléletváltásában a generációváltás igen jelentős szerepet játszhat. Híres példája ennek a nyugat-német elnök, Richard von Weizsäcker 1985-ös beszéde, mely megtanította a németeket, hogy vereség és megszállás helyett inkább felszabadulásként gondoljanak 1945. május 8-ra. Beszéde akkor hangzott el, amikor a vereséget és a hosszabb-rövidebb ideig tartó bebörtönzést megtapasztaló generációk száma már fogyatkozóban volt, a fiatalabb nemzedékek ugyanakkor már egy olyan demokráciában nőttek fel, mely a nyugat-európai berendezkedés szerves részét képezte, és melynek alappillére lett a szabadság országhatárokon átívelő eszméje.

A generációs emlékezet döntő fontossága jól érzékelhető a spanyol polgárháborút követő időszakban is. Spanyolországban valóban létezett az „egyezményes hallgatás” vagy felejtés, az ezt elrendelő paktum azonban nem rögtön a polgárháború befejeztével (1936–1939), hanem csaknem négy évtizednyi késéssel, Franco 1975-ös halálával lépett életbe. Az 1977-es csendpaktum az autokratizmusból a demokratikus berendezkedésbe való átmenet (*transición*) zökkenőmentességét volt hivatott szavatolni, ezért gyakran illették ezt az átmenetet a következő formulával: „a demokrácia születése a diktatúra szelleméből”. Az egyezményes hallgatás íratlan törvényének értelmében minden 1977 előtti politikai bűntett elévültnek számított. Abban az időben a felejtés lehetősége széleskörű társadalmi konszenzussal bírt. Közel negyven évvel a polgárháború vége után a spanyolok készek voltak rá, hogy törekeny demokráciájuk védelmében a múltat valóban múlttá tegyék. A közös jövő megszilárdításának érdekében a polgárháború utáni második generáció hajlandó volt túllépni a bűnösség és a gyász problémáin. Az 1990-es évek közepén kezdődött és a századfordulót követő években tetőzött az a folyamat, amelynek során az erőszakos múltat elfedő hallgatás többretegű burokjá mind porózusabbá vált: a köztársasági ellen-emlékezet hozzálátott, hogy csontvázról csontvázra haladva exhumálja az addig rejtett múltat. Ez az új emlékezés-impulzus azonban már a harmadik generációtól származik: ők eltűnt nagyszüleik maradványait akarták felkutatni, és őseikre az ország legkülönbözőbb pontjain találtak rá. Amit szüleik elmulasztottak – amit ők nem cselekedtek meg az első nemzedék, az áldozatok nemzedéke nevében –, az az unokákban sajátos nemzedéki feladattá érett: a történelmi emlékezet önjelölt szószólóiként archeológusok, antropoló-

gusok és genetikusok segítségével dolgoztak a Franco-diktatúra halottjainak azonosításán. A csendpaktum, amely a második generáció jóváhagyásával született, megkönnyítette a demokráciába való átmenetet, az erőszak traumatikus örökségét azonban nem tudta felszámolni. Épp ellenkezőleg, elmélyítette a társadalmi szakadékot, amely kézzelfogható formában a földben és a családok emlékezetében őrződött meg.

2007-ben, közel hetven évvel a polgárháború vége és három évtizeddel a második nemzedék csendpaktuma után a spanyol felejtéspolitikája ismét váltott. José Luis Zapatero miniszterelnök, maga is egy meggyilkolt republikánus nagypapa unokája – méghozzá egy olyan nagypapáé, akinek testét sohasem találták meg –, harminc év, vagyis egy nemzedéknyi idő után visszavonta az amnesztiatörvényt. Elfogadtatta a parlamenttel a „történelmi emlékezet törvényét” (*Ley de Memoria Histórica*), amely először ítélte el a fasiszta diktatúrát, és először garantálta az áldozatok számára szenvedéseik hivatalos elismerését és a rehabilitálást. Zapatero nem pusztán a köztársasági családi emlékezet szűnni nem akaró nyomásának engedelmeskedett, hanem lépésével az emlékezőpolitika általános hangulatára is reagált, amely még ilyen hosszú idő után sem engedte, hogy az államok és a diktátorok bűnei feledésbe merüljenek. Eképp válhattak az áldozatok szertartás nélküli elföldelésének jobbára eltitkolt és elhanyagolt színterei a Franco-párti jelképekkel teleszórt táj legfőbb köztársasági emlékezhelyeivé. A hozzátartozókban és leszármazottakban az áldozatokra való emlékezés igénye kiterjed a holtak rehabilitációjára és kiengesztelésére is. A kommunikatív emlékezet időtartamán belül nyilvánvalóan a harmadik nemzedékre hárul a feladat, hogy meggyászolja és eltemesse a halottakat, és a megemlékezés által eleget tegyen a nagyszülők iránti utolsó szertartásos kötelességének. A névtelen és elfeledett halottak sírjának feltárása, majd a holtak végső nyugalomra helyezésének aktusa az emlékezet jelentős átalakító erejére utal, amely a vallás és a szertartások kulturális dimenziójában gyökerezik.

A monologikustól a dialogikus emlékezetpolitikáig

A szertartásos emlékezés eme személyes és privát vonatkozásaitól visszatérek a nyilvános és politikai kontextusra, részletesebben tárgyalva a *felejtéstől az emlékezéshez* vezető paradigmaváltást az újabban megjelent emlékezetpolitikák tükrében. Mielőtt rátérnénk az említett új praxisokra, hadd szóljak pár szót előljáróban a régiről, mely – sajnos – bizony továbbra is aktív és rendszeres használatnak örvend. Edward Said pontos jellemzését adta ennek a hagyományos politikának, amikor azt írta: „Az emlékezet és ábrázolásai lényegi pontokon érintkeznek az identitás, a nacionalizmus, a hatalom és a tekintély kérdéseivel.”⁶ „A hatalom és politika ezen kontextusában”, teszi hozzá, a múlt mindig is „használatba veendő, kihasználható és kiaknázandó té-

⁶ Edward W. SAID, *Invention, Memory, and Place*, *Critical Inquiry*, 2000/2, 176.

nyező.”⁷ A történelem ilyen típusú emlékezteté válása két fontos dimenzió alapszik: a politikai mítoszokén és a nemzeti emlékezhelyekén (*lieux de mémoire*). Said ebben a kontextusban úgy határozza meg a mítoszt, mint az „elbeszélte történelem hatalmát”, mely „egy közös cél érdekében mozgósítani tudja az embereket”.⁸ Érvéle szerint a vallásos, családi és dinasztikus kötelekek csökkenő hatékonyságának világában „az emberek az ekként újjáalakított emlékezet felé fordulnak, főként annak közösségi formái felé, hogy ismét átélhessék a koherens identitás, a nemzeti elbeszélés és a világban meglelt hely élményét.”⁹

Az emlékezhelyek jóval nagyobb változatosságot mutatnak a politikai mítoszoknál; funkciójuk szerint szimbolikus térbe és időbe helyezik, megkülönböztethető indentitással, közös kulturális gyakorlatokkal látják el az illető nemzetet, érzelmi töltetet adva a közös referenciáknak. Pierre Nora fogalma mostanában szintén átalakulni látszik, s e változások a monologikustól az összetettebb emlékezetkonstrukciókra való áttérést mutatják. A közös történelmi és kulturális referenciák Nora-féle leltárában az erőteljes francia nemzetkultusz tükröződött. Fogalma mindazonáltal széles körben követőkre lelt, de a használata – minden újabb kontextusban – magát a fogalmat is módosította. A számos nemzeti változat¹⁰ mellett új, transznacionális modelleket is összemérnek egymással, mint például Heinz Duchardt európai emlékezhelyeket vizsgáló, vagy Robert Traba és Hans Henning Hahn német és lengyel helyszíneket tanulmányozó, lenyűgöző együttműködési projektje.¹¹ Az újabb vállalkozások gyakran kevésbé normatívák és önigazolóak, jóval önreflexívebbek és kritikusabbak, s emellett foglalkoznak a traumatikus és a vitatott területekkel is. Nora holisztikus nemzetfogalmát felváltották a sajátos társadalmi miliő és etnikai tapasztalat hangsúlyai. Ez a nyitott és átfogó megközelítés különösen fontos akkor, amikor a nemzetállamok szerkezeti átalakuláson esnek át, és úgy strukturálják át emlékeiket, hogy bennük a bevándorló kisebbségeknek is jusson hely. Úgy tűnik, Nora fogalmának tartós sikere rugalmasságában és alkalmazkodóképességében rejlik. Frissebb verziói igazságot szolgáltatnak a sokféle társadalmi és regionális csoport eltérő emlékeztetei és ellenemlékeztetei számára, miközben még az emlékezet hézagaira is rámutatnak – arra, amire a közösségek inkább nem akarnak emlékezni.

Ahogy Said is hangsúlyozta, közvetlen kapcsolat van a történelmi emlékezet és a nemzetépítés között. Az efféle emlékezet ereje nem magában az eseményben rejlik,

⁷ *Uo.*, 179.

⁸ *Uo.*, 184.

⁹ *Uo.*, 179.

¹⁰ Dánia 1991/92; Hollandia 1993; Olaszország 1987/88; Ausztria 2000, Németország 2001 és Luxemburg 2007. Vö. Georg KREIS, *Pierre Nora besser verstehen – und kritisieren = Historie erinnern – Historie erzählen*, *Historie Jahrbuch des Zentrums für Historische Forschung*, Berlin, Polnische Akademie der Wissenschaften, 2008/2009, 103.

¹¹ Hans Henning HAHN, Robert TRABA, *Deutsch-Polnische Erinnerungsorte*, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2011.

hanem annak hatásos narratív ábrázolásában, s szerepe az, hogy a „függetlenségi törekvések” részeként egyedi profilt és pozitív énképet hozzon létre az illető nemzet számára. A nemzetté válás „a szó hivatalos értelmében megköveteli az emberektől, hogy felülemelkedjenek a törzsi vagy egyéb politikai szerveződések szintjein”.¹² Said ezt a palesztinok szemszögéből írja le, rámutatva „kudarcukra, hogy meggyőző narratívával álljanak elő, melynek van eleje, közepe és vége”; a palesztinok ennek következményeként a „cionizmus szétszórt és politikailag hatástalan áldozatai maradnak.”¹³

A régi keretek között a nemzeti emlékezet főként hősi tettek és hősies szenvedések köré szerveződött. Ezeket az erősen szelektív formációkat úgy alakították, hogy elősegítsék az identitásképzést és önmaguk megünneplését. A nemzeti emlékezet így öncélúvá vált, és emiatt szorosan összefonódott a politikai mítoszokkal, amelyeket Peter Sloterdijk találóan nevezett az „önhipnózis” formáinak. Ami a traumatikus eseményeket illeti, ezek a mítoszok hatékony védőpajzsot jelentenek azok ellen a tapasztalatok ellen, amelyekről az illető nemzet legszívesebben megfeledkezne. Amikor egy nemzeti közösség negatív múltbeli tapasztalatokkal szembesül, mindössze három olyan szerep van, amelyet a közösség magára ölthet: a gonosz fölött diadalmaskodó győztesét, a gonosznak hősiesen ellenálló harcosát, valamint az áldozatét, aki védtelenül szenved el a gonosz kínzásait. Minden más kívül esik az emlékezet ezen perspektíváján, és ennek megfelelően a feledés jótékony homályába merül.

Az új emlékezetpolitika, mellyel ebben az írásban foglalkozom, nem abban különbözik a régebbitől, hogy eltörli a nemzeti emlékezet képzetét: inkább újragondolására és újraalkotására törekszik. Ez az emlékezéstípus a monologikus modelltől egy jóval dialogikusabb struktúra felé mozdul el. Gyújtópontjában többé nem egyetlen hősi énkép áll; elismeri a történelmi erőszak, szenvedés és trauma tényét, az erkölcsi és a történelmi számonkérhetőség új keretei közt értelmezve azokat. Az 1980-as években visszatérő holokauszt-emlékezet kumulatív folyamata volt az a tapasztalat, amely megteremtette a történelmi traumák iránti érzékenységben megfigyelhető kulturális váltás alapjait, a világ számos helyén másféle traumák megközelítésére is alkalmazható új módszereket hozva létre. Az áldozatok szenvedése iránt érzékeny új, nemzetek fölötti tudatosság háttérében a felejtés már nem bizonyult a múltbéli atrocitásokon való túllépés elfogadható stratégiájának. Az emlékezés egyetemes etikai és politikai imperatívusszá vált, legyen szó dél-amerikai diktatúrákról, a dél-afrikai apartheidről, gyarmatosításról vagy a rabszolgatartás bűnéről. Ezeket az eseményeket a legtöbb esetben utalások és metaforikus áttételek révén hozták kapcsolatba a holokauszt újonnan megalkotott emlékezet-ikonjával. Az emlékezést minden említett esetben ennek átalakító ereje miatt részesítik előnyben a felejtéssel szemben, és ugyanezért alkalmazzák terápiás eszközként a megtisztulás, a gyógyulás és a megbékélés érdekében, hogy elősegítse egy állam átalakulását vagy egy társadalom újraintegrálását.

¹² SAID, *i. m.*, 184.

¹³ *Uo.*, 185.

A megbékélést gyakran frázisszerűen is összekapcsoljuk két főnévvel: „megbocsátás és feledés”. Ezekben az újabb esetekben azonban ez a kapcsolat már nem érvényes. Az új politikákban a megbocsátás immár nem a felejtéssel fonódik össze, hanem sokkal inkább az emlékezéssel. Az emlékezés itt az áldozatok emlékeinek elismerését jelenti. Egyre szélesebb körben elfogadott a nézet, miszerint egyetlen társadalmi és politikai átalakulás sem kezdődhet el úgy, hogy ne néznénk szembe és ne vetnénk számot a múlt atrocitásaival az áldozatok szemszögéből. Az emlékezés átalakító ereje döntő szerepet játszott az Igazság és Megbékélési Bizottságok (TRC) dél-amerikai létrejöttében, amikor az 1980-as és 90-es években az olyan országok, mint Chile, Uruguay, Argentína és Brazília a diktatorikus politikai rendszerről áttértek a demokratikus berendezkedésre. Ebben a folyamatban az emberi jogok fogalmában rejlő etika ösztönözte a rejtett múlt feltárásának és a társadalmi emlékezetbe való visszahelyezésének igényét. Az emberi jogok paradigmájának érvényre jutásával új – rendkívül nagy hatású – politikai fogalmak születtek, mint például az „emberi jogok megsértése”, vagy az „állami terrorizmus”. Mindez vizsgálóbizottságok létrehozásához vezetett, melyek a későbbi igazságfeltárási bizottságok előfutárai voltak. Az igazságfeltárási bizottságok célja alapvetően pragmatikus: nem az a céljuk, hogy a múltat emlékeztető alakítsák, hanem inkább uralni akarják, rendelkezni akarnak fölötté,¹⁴ s az igazság értékének átalakító erejét, valamint az emlékezeti aktusok fontosságát hirdetik. „Emlékezz, hogy ne ismétlődhessen meg!” – ez lett a kulturális üzenet és a követendő parancsolat.¹⁵

Az emberi jogok új fogalmi keretrendszere lépett a korábbi fogalomrendszerek helyébe, amelyekben a hatalmi harcok az ideológiák, osztályharc, forradalmak és egyéb politikai antagonizmusok kontextusában konstruálódtak meg. Az ember méltóságához és testi integritáshoz való egyetemes jogát előtérbe helyező új terminológia depolitizálta a konfliktusokat, és új emlékezetpolitikák kidolgozásához vezetett.¹⁶ Az emberi jogokat középpontba állító új fogalmi rendszerben és annak emlékezet-kultúrájában már az állami erőszak olyan formáinak megvitatása is lehetségessé vált, mint a faji és nemi alapú diszkrimináció, vagy az őslakosok elnyomásának és jogainak problémája. Amikor a traumatikus múlt óta évtizedek, olykor évszázadok teltek el, s ekként lehetetlenné vált a szó teljes értelmében vett igazságszolgáltatás, az emlékezésben találtunk rá arra a szimbolikus lehetőségre, hogy visszamenőlegesen szá-

¹⁴ Lásd Pierre HAZAN, *Das neue Mantra der Gerechtigkeit = Überblick: Deutsche Zeitschrift für Entwicklungspolitik*, 2007/1.

<http://www.eed.de/ueberblick.archiv/one.ueberblick.article/ueberblick.html?entry=page.200701.010> (Letöltés ideje: 2012. március 20.) A 2007 májusában megjelent kiadás a háborús konfliktusok utáni béke visszaállításának problémájával foglalkozik.

¹⁵ Elizabeth JELIN, *Memories of State Violence: The Past in the Present*

<http://humanrights.uconn.edu/documents/papers/ElizabethJelinStateViolence.pdf> (Letöltés ideje: 2012. március 20.) Lásd még Uő., *State Repression and the Labors of Memory*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 2003.

¹⁶ JELIN, *Memories of State...*, i. m.

mot vethessünk a múlt emberiség ellen elkövetett bűneivel. Ami a 19. század számára a nemzetek fölötti rabszolga-felszabadítási mozgalom volt, azt a kései 19. és a korai 20. század embere számára a nemzetek fölötti áldozattudat jelenti. A legfontosabb változás azonban az, hogy az áldozatok most már saját hangjukat hallatják, jogot formálva saját emlékezetükre a globalizáció nyilvános arénájában. Hangjuk növekvő hallhatósága és nyilvános szerepvállalásuk új világétheszt teremtett, egyre jobban megnehezítve a hatóságok dolgát, melyek továbbra is elnyomó felejtés- és hallgatáspolitikát kívántak folytatni.

Időközben azt is megtanultuk, hogy az új kezdet nem építhető többé a *tabula rasa* elvére. Az út az önkényuralomtól a civil társadalomig a múlttal való szembenézés, az emlékezés és a múlt terhével való kiegyezés tűfokán át vezet. E belátásnak köszönhetően történt meg az átállás a 20. század utolsó évtizedeiben a modern szemléletmódról az emlékezés-központú felfogásra. A váltást ugyan a régi emlékezés-politika visszatérése kísérte, de egyszersmind magával hozta az áttérést a monologikusról a dialogikus emlékezetkonstrukciókra, amelyek annyiban mindenképpen túllépnek a régi emlékezés-politikán, hogy ugyanazt a traumatikus örökséget két vagy több szempontrendszer integrálása révén szemlélik. Két ország akkor bocsátkozik dialogikus emlékezetgyakorlatokba, ha kölcsönös erőszak tapasztalatával terhes közös történelmen osztoznak, és ha kölcsönösen elismerik saját bűneiket, és empatikusan viszonyulnak a másoknak okozott szenvedéshez.

A jelenséget, amelyet „dialogikus emlékezetnek” nevezek, még nem övezi szilárd konszenzus, épp ellenkezőleg, szembeötlő hiányával tüntet. Példaként Oroszország és a kelet-európai nemzetek viszonyát említem. Miközben az orosz emlékezet a nagy honvédő háború eszméje és Sztálin mint nemzeti hős éltetése köré szerveződik, a szovjet hatalommal szakító nemzetek más emlékeket őriznek a vezetőről: deportáltak, munkatáborok és tömegmészárlások képei tapadnak a nevéhez. Az oroszok diadalittas emlékezete és a kelet-európai nemzetek traumatizált emlékezete Európa belső határai mentén feszül egymásnak, szakadatlan irritációt és konfliktusokat okozva. „Emlékeit illetően – írja Janusz Reiter korábbi németországi lengyel nagykövet – az Európai Unió megosztott kontinens marad. Bővítését követően a vonal, amely korábban elválasztotta az EU-t más országoktól, most az unió kellős közepén húzódik.” Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy az Európai Unió kihívást jelent a szoliptikus nemzeti emlékezet-narratívák számára, ideális kereteket biztosít mindegyik fél észrevételei számára, az interakciók s ekképp a dialogikus emlékezés-modell működése számára. Köztudomású, hogy az Európai Unió maga is korábban soha nem látott mértékű erőszak ágas-bogas történelmének traumatikus öröksége nyomán jött létre. Ha a szervezet gazdasági és politikai hálózatból közös értékalapú közösséggé szeretne fejlődni, akkor az összefonódó történelmeknek is megosztható emlékezet kell átalakulniuk. Buchenwald felszabadításának 60. évfordulóján a koncentrációs tábor korábbi foglya és a néhai író, Jorge Semprún így fogalmazott: a közös EU-jövő megteremtésének egyik leghatékonyabb módja az lehet, ha „múltunkat, emlékezetünket

és ekképp emlékeinket is megosztjuk egymással”. Hozzátette még, hogy az EU keleti bővítése „csak akkor működhet, ha képesek leszünk megosztani a másik, szovjet totalitarizmusba börtönzött európai országok emlékeit is”.¹⁷

Vannak olyan – a történészek számára jól ismert – sötét események, melyek a traumatizált ország megemlékezéseiben kiemelt figyelemben részesülnek, míg a szenvedésekért közvetlenül felelős fél teljesen megfélelkezik róluk. Miközben a németek rengeteget tanultak a holokausztról, a fiatalabb generációk szinte semmit sem tudnak a második világháború örökségéről és a németek által a lengyel vagy orosz szomszédok ellen elkövetett atrocitásokról. A varsói felkelés például, amely a lengyelországi megemlékezésekben kulcsfontosságú eseménynek számít, a németek számára csaknem elhalványul a gettólázadás emléke mellett. A németek jogosan tartottak igényt a drezdai szőnyegbombázásról való megemlékezésre nemzeti emlékezetük részeként, eközben azonban teljesen megfélelkeztek az orosz emlékezet kulcsfontosságú eseményéről, nevezetesen a Wehrmacht leningrádi blokádjáról (1941–1944), amelynek során közel 700 000 orosz halt éhhalált.¹⁸ Ez az esemény, kellő érdeklődés, empátia és külső nyomás hiányában, soha nem vált a német nemzeti emlékezet részévé.

Az új emlékezetmodell ígéretes kezdeményezéseket tett lehetővé a szomszédos országok tanárai és történészei közti együttműködésben, hogy meglátásaikat közös tankönyvekben és másfajta munkákban összegezzék. A dialogikus emlékezet különösen releváns Európában: olyan új típusú nemzetállamot teremthet, mely nem kizárólag a büszkeségre építhet, hanem emellett elfogadja saját sötét örökségét is, és képes véget vetni az erőszak romboló történelmének azáltal, hogy saját emlékezetébe integrálja az áldozatok emlékezetét is. Csak az ilyen befogadó, az emberi jogokon és elszármoltathatóságon alapuló emlékezet tud hiteles támasza lenni az emberi jogok védelmének a jelenben, és a civil társadalom értékeinek a jövőben.

A dialogikus emlékezet természetesen a világ más régióira is kiterjeszthető. Utolsó példám az Izrael és a palesztinok közötti konfliktus. A nemzeti emlékezet nem csupán elbeszélésekben, hanem helyek körül is kikristályosodhat. Az ellenségeskedésektől és erőszakos eseményektől terhelt helyek mindig túldetermináltak, és vitatott helyszínekké válnak: olyan terekké, amelyekkel kapcsolatban új narratívák létrehozására van szükség. Said úgy véli, a palesztinok kudarcot vallottak a mítoszteremtés általi nemzeti integrációban; ez akadályozta meg őket abban, hogy mozgósítsák jelképeiket, és ez tette őket a cionizmus tehetetlen áldozataivá. Hogyan fejthetné ki így az

¹⁷ Jorge SEMPRÚN, *Nobody will be able any more to say: this is how it was!*, Die Zeit, 2005. április 14.

¹⁸ Egy nemrégiben megjelent történelmi összefoglalót idézve: „Leningrád ostroma szerves része volt annak a soha addig nem látott német hadviselési stratégiának, amely a Szovjetunió civil lakosságának teljes megsemmisítésére irányult (...) Figyelembe véve az áldozatok számát és a terror időtartamát, a második világháború során egyetlen európai várost sem sújtott hasonló méretű csapás. Leningrád majdnem 900 napig, 1941. szeptember 7-től 1944. január 27-ig el volt vágva a külvilágtól.” Jörg GANZENMÜLLER, *Das belagerte Leningrad 1941-1944: Die Stadt in den Strategien von Angreifern und Verteidigern*, Paderborn, Schoeningh, 2005, 20. Lásd még Peter JAHN, *27 Millionen*, Die Zeit, 2007. június 14.

emlékezett a transzformatív erejét? Ámosz Oz izraeli író, aki egyáltalán nem hisz az emlékezet efféle hatalmában, egy alkalommal így fogalmazott: „Ha beleszólásom lenne a béketárgyalásokba – mindegy, hogy Wye-ban, Oslóban, vagy máshol –, utasítanám a hangtechnikusokat, hogy kapcsolják ki a mikrofonokat, amint a tárgyalófelek akármelyike a múltból kezd beszélni. Nem a múlt, hanem a jelen és a jövő kérdéseinek megoldásáért fizetjük őket.”¹⁹ Oz egyértelműen a modern modellen belülről beszél, mely tisztán elválasztja egymástól a jelent és a múltat. Véleményem szerint pragmatikusabb szinten ugyan, de Avishai Margalit is hasonló érveléssel hozakodott elő egy konstanzi beszélgetés alkalmával, amikor így foglalta össze a problémát: „Nem szabad előhozni az emlékezést, amíg nem szilárdultak meg a politikai struktúrák!” Nyilvánvaló, hogy sem Oz, sem Margalit nem hisz az emlékezet átalakító erejében. Működik azonban Izraelben egy olyan civil szervezet, amely éppen erre az erőre épít. A szervezet elnevezése a Zachor szó női változata: Zochrot, vagyis „Emlékezz!” Ez a parancsolat elsődleges kötelesség a héber Bibliában, és kulcsfontosságú eleme a zsidó hagyománynak és identitásnak. E nagy jelentőségű szó nőnemű megfelelőjét olyan izraeliek csoportjának megnevezésére alkották, akik az emlékezést a vallásosból politikai kontextusba emelték át. Céljuk olyan dialogikus emlékezéssel alapuló, befogadó emlékezet megalkotása, amely a holokauszt izraeli emlékezetébe beleérti a Nakba palesztin emlékezetét – ezzel a kifejezéssel azt a traumatikus tapasztalatot jelölik, amikor az 1948-as függetlenségi harc idején elűzték otthonaikból a palesztinokat. Ozzal és Margalittal ellentétben ez a magát Zochrotnak nevező szervezet épp az ilyenfajta befogadó és dialogikus emlékezetben látja az intézményesült állampolgárság és a palesztinokkal közös jövő letéteményesét. Az interneten a következőképpen foglalják össze álláspontjukat:

„A Zochrot azon dolgozik, hogy a Nakba tapasztalatát hozzáférhetővé tegye az izraeli közvélemény számára, ezáltal bevonva zsidókat és palesztinokat közös és fájdalmas történelmünk nyílt elbeszélésébe. Reméljük, hogy a Nakbát a zsidó többség által Izraelben beszélt héber nyelvre átültetve minőségi változást érhetünk el a régió politikai diskurzusában. A múlt elismerése az első lépés abba az irányba, hogy vállalni tudjuk a felelősséget következményeiért. Ennek a felelősségvállalásnak magában kell foglalnia az egyenlő jogok biztosítását a térség minden népe számára, beleértve a palesztinok jogát is az otthonaikba való visszatérésre.”²⁰

¹⁹ Amos Oz, *Israelis und Araber: Der Heilungsprozess = Dialog der Kulturen im Zeitalter der Globalisierung*, ed. Wolfgang R. ASSMANN, Bad Homburg, Herbert Quandt-Stiftung, 1999, 83.

²⁰ Beszélgetés Avishai Margalittal az Inselhotelben, Konstanzban, 2006 novemberében, ahol a *Polgárháborúk* elnevezésű konferencia nyitóbeszédét tartotta.

<http://www.nakbainhebrew.org/index.php?lang=english> (Letöltés ideje: 2012. március 20.)

Összegzés

Megállapíthatjuk tehát, hogy az emlékek dinamikusak, s hogy ekként folyamatosan változnak az idők során. Hogy mi válik az emlékezetünk részévé, az nagyban függ a kulturális háttértől, az erkölcsi érzékenységtől, valamint a jelen igényeitől. Visszatekintve azonosítható a 20. században végbemenő váltás a modern paradigmából az emlékezés paradigmájába. A hidegháború idején egészen másként élt a második világháború emléke, mint manapság; a holokauszt emléke csupán az utóbbi két évtizedben lépett a nyugat-európai emlékezés perifériájáról a középpontba, de más történelmi traumák is csupán hosszabb-rövidebb ideig tartó lappangás után váltak emlékezés és megemlékezés tárgyává. Habár a hősi, monologikus emlékezési mód továbbra is használatban maradt, ezt az emlékezési stratégiát mára nemzetek fölötti, ha nem egyenesen globális terepen vonja kérdőre a kölcsönösen létrehozott reakciók, észrevételek, imitációk, versengési formák és másfajta interakciók hálózata.

Az elmúlt néhány évtizedben *az emlékezet elmélete és használata új jelentéssel telődött*, miután nyilvánvalóvá vált, hogy az emlékezés ugyanúgy lehet a gyűlölködés és az erőszak szítója, az elválasztottság fenntartója és megszilárdítója, mint az integrációt és a beilleszkedést szolgáló terápia. Használatától és jellegétől függően az emlékezet fenntarthatja vagy épp felszámolhatja az erőszakos konfliktusok korábbi frontvonalait. Habár a történelem visszafordíthatatlanul megtörtént, tudásunk és az eseményekről alkotott értékítéletünk utólagos érvénnyel is változhat, amennyiben az új ismeretek és az új értékek fényében képesek vagyunk átértékelni a múltat.

A trauma emlékezete a seb nyitva tartásának (más szóval „a múlt megőrzésének”) és a lezárás keresésének („a múlt uralásának, ellenőrzésének”) szélsőségei között alakul. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy *az emlékezés egyszerre zajlik az egyének, családok, a társadalom és az állam egymástól elkülönülő, mégis szorosan összekapcsolódó szintjein.* Transzformatív ereje más és más módokon nyilvánul meg lélektani, erkölcsi, politikai és – végül, de nem utolsó sorban – vallási szinten, amikor a végtisztességet megadó temetkezéstről mint a holtak emlékezetének előfeltételéről van szó. A féktelen erőszak időszakai után éppen ez, a holtak végső nyugalomra helyezésének kulturális és vallási kötelessége szenved megrázó sérelmeket. A zsidó áldozatok millióinak esetében nincsenek sírok, hiszen a testek, amelyeket elgázósították és elégették, a levegőbe illantak. Ennélfogva ezt a sebet nem lehet bezárni. Máshol az áldozatok eltűntek, vagy lelőtték és névtelen tömegsírokba rejtették őket. Voltak olyan sírok, például a spanyol polgárháborúból ittmaradtak között, amelyeket hetvenöt évvel az események után nyitottak fel.²¹ Mivel a politikusoknak és a társadalomnak még mindig nem sikerült konszenzusra jutnia a tekintetben, hogy e halottak

²¹ Paul INGENDAAY, *Der Bürgerkrieg ist immer noch nicht vorbei*, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2008. november 25., 40.

bebocsáttatást nyerjenek-e a közös és megosztható emlékezetbe, ezért felkutatásuk és a végső tisztesség szolgáltatása a családtagok felelőssége marad.

Hadd zárjam írásomat egy utolsó kérdéssel. Konrad Jarausch *Rémálmok vagy vágyálmok?* című esszéjében az európai emlékezet elmúlt hatvanöt évére tekint vissza, és látva a negatív emlékek túlsúlyát, hiányolja a pozitív értékeket: „Az emberi jogoknak ez az impozáns katalógusa, amely e dokumentumba van foglalva, inkább a múlt szörnyűségeinek általános felismerésétől kapta jelentőségét, amelyeket el kell kerülnünk, semmint olyan közös értékek felsorakoztatásából, melyek a jelenben összetartanak a közösséget. Ez sajnálatos hiba, mert arra kényszerít, hogy negatív módon gondolkozzunk Európáról, amely ekként egy közös jövőképen alapuló, pozitív cél helyett a korábbi problémák megismétlődésének elkerülésére irányuló biztosítási kötvénnyé vált.”²²

Az európai emlékezetpolitikákat értékelve Jarausch két kategorikus különbségtétellel él. Az első a múlt és jelen közötti tiszta határvonal, amely összhangban van a modern gondolkodásmóddal. Ahogyan azt igyekeztem megmutatni, az egyszerű kétosztatóság helyére az emlékezet paradigmájában egy összetettebb interakció gondolata lépett: az előrehaladás csak a múltba tett kiterő révén lehetséges. A második különbségtétel a negatív tapasztalatok és a pozitív értékek szembenállását rögzíti. Talán sikerült vázolnom, hogy ez az éles kétosztatóság működésképtelennek bizonyul az európai történelem utóbbi évtizedeinek vonatkozásában: az emberi jogok értéke, a szenvedés elismerése, a másik iránti tisztelet és a történeti elszámoltathatóság pozitív értékei mind negatív tapasztalatokból csapódtak le. Mivel az európaiak történelmük során szert tettek ezekre az értékekre, a történeti emlékezet – összes elkövetett hibájával, erőszakos cselekedetével és mérhetetlen bűnével együtt – biztosítja számukra a módot ezen értékek elsajátítására és megerősítésére. Az emlékezés új formája, mely magában foglalja a közösségek saját bűneit éppen úgy, mint a mások szenvedését, élesen elválik a régi (azt is mondhatnám, alapértelmezett) monologikus működésmódtól, amely kizárólag a nemzeti heroizmusra és áldozatvállalásra figyel. Ez a fordulat változtatja a negatív történelmi tapasztalatot pozitív emlékezetté, amely az új, közös jövő felé utat nyitó értékekre épül. Úgy vélem, Európa sajátos kulturális öröksége épp ebben a civil átalakulásban áll, melynek során az erőszakkal teli történelmi hagyatékát a nemzetek fölötti tájékozódás és a kapcsolatok eszközeivé alakítja át. Adam Michniket követem, aki tömören megfogalmazta az európai örökség lényegét: „Az Európai Unió rémtettekkel és barbarizmussal teli totalitarius diktatúrák tagadásaként jött létre. Az európai értékek a következők: a humanizmus, a tolerancia, a minden állampolgárt megillető egyenlő méltóság elve, az egyén szabadsága, szolidaritás az elesettekkel és a politikai pluralizmus. Európa ezt a hitvallást és értékrendszert közvetítheti a világ felé.”²³

²² Konrad H. JARAUSCH, *Nightmares or Daydreams? A Postscript on the Europeanisation of Memories = A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*, hg. Malgorzata PAKIER, Bo STRATH, Oxford – New York, Berghahn Books, 2010, 314.

²³ Adam MICHNIK, *A European Russia or a Russian Europe*, Baltic Worlds, 2011/1, 6.

Az én nemzedékem számára váratlan és – főként német szemszögből – meg nem érdemelt ajándéknak tűnik ez a szokatlanul hosszú békeperiódus Európában. Mély-séges hálával tartozom az európaiaknak, amiért lidérces történelmüket olyan vízió-vá alakították át, amelynek megvalósításához most megvan a lehetőségük. A törté-nelem, melyre visszanéznek, különösen nehéz teher és nagy kihívás a megemlékezés számára. Igaz ez mindenekelőtt a holokauszt traumájára, amely létrehozott nemze-ti, európai és Európán túli emlékezeteket is. Az emberi méltóság értékének felisme-réséhez annak legvadabb lerombolásán keresztül vezetett az út, s így ezen érték pozi-tív jelentősége továbbra sem választható el negatív geneziséstől.²⁴ Ugyanez vonatkozik a háborús és a háború utáni traumákra is, hiszen nincs hatásosabb mód a korábbi, a háborút is lehetővé tevő feltételrendszer meghaladására, mint az erőszakos történé-sekre való közös emlékezés. A történelmi erőszak szembefordította egymással Euró-pa nemzeteit, a dialogikus emlékezés azonban – a láthatatlan határok és a lebegő fe-szültségek ellenére – közelebb hozhatja őket egymáshoz. A közös európai ház stabili-tása olyan arányban növekszik, ahogyan lakóinak a közös történelmi tapasztalat iránt tanúsított elhivatottsága is nő.

fordította: MÁTÉ ÉVA GYÖNGY

ALEIDA ASSMANN

The Transformative Power of Memory

The title of my study is double edged. It aims at the power of memory that transforms people, societies and states, but it also looks at the transformations that memory itself undergoes over the years and under external influences. In my study I pursue this double activity in different realms and contexts. I start with a shift of the cultural frameworks that has helped to create a new discourse on memory, then I look at external and internal factors that change memory and finally inspect more closely the shift from old to new policies of remembering which tap the transformative power of memory in situations of political and social change.

²⁴ Cf. Hans JOAS, *Gewalt und Menschenwürde: Wie aus Erfahrungen Rechte werden*, <http://www.exc16.de/cms/uploads/media/Kolloquium-Joas-Diskussionsbeitraege-NF-5.pdf> (Letöltés ideje: 2012. március 20.)